
GÓRNOŚLĄSKIE BETLEJKI

Wystawa ze zbiorów Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu.

Zwyczaj stawiania szopek w kościołach przywędrował do Polski w średniowieczu, wraz z zakonem franciszkanów. Pierwotnie szopki miały charakter jasełek – religijnego widowiska o Bożym Narodzeniu, by z czasem przekształcić się w teatryki kukielkowe i szopki ustawiane w domach. Jest to zwyczaj znacznie starszy od powszechnie dzisiaj występującej choinki, która pojawiła się w Polsce w pierwszej poł. XIX wieku na wzór zwyczaju niemieckiego.

Domowe szopki nazywane na Górnym Śląsku *betlejkami* lub *betlejemkami* powszechnie towarzyszyły świętom Bożego Narodzenia w pierwszej połowie XX wieku. Ustawiane były w śląskich, katolickich rodzinach chłopskich, robotniczych i mieszczańskich od wigilii Bożego Narodzenia aż do Święta Matki Bożej Gromnicznej 2. lutego. Instalowano je najczęściej w izbie na komodzie lub bieliźniarce zwanej *wertikiem*. Po wieczery wigilijnej i podczas świąt siadano przy niej i śpiewano kolędy. *Betlejki* to szopki z nieruchomymi figurkami, luźno ustawionymi wewnątrz i wokół ustawionej centralnie stajenki. Śląskie szopki to budynki najczęściej jednokondygnacyjne, o konstrukcji przypominającej prostą, skromną stajnię, przypominającą zabudowania gospodarskie istniejące w rzeczywistości. Z reguły miały dachy dwu- lub czterospadowe kryte słomą lub deseczkami, ściany zbudowane z belek łączonych na węgiel (zrąb) lub z tektury czy dykty, malowane albo oklejane kolorowym papierem. Były one najczęściej budynkami samodzielnymi lub tworzyły jedną całość z prostokątną platformą, ograniczoną wzdłuż trzech krawędzi płotem. Wykonywano je samodzielnie lub kupowano gotowe w sklepach. Figurki, które ustawiano w szopkach były najczęściej niewielkich rozmiarów, od 10 do 30 centymetrów. Wykonywane były z polichromowanego drewna lipowego samodzielnie lub zamówione u miejscowego stolarza lub rzeźbiarza-amatora. Najczęściej jednak w górnośląskich szopkach ustawiano trójwymiarowe figurki gipsowe, gliniane lub z papier-mache, kupowane w sklepach z dewocjonaliami, od wędrownych handlarzy, przywożone z pielgrzymek. Spotkać można także figurki dwuwymiarowe wycięte z płyt drewnianych, czy barwnie drukowanych tekturowych arkuszy. Wszystkie figurki były barwnie polichromowane. Śląską szopkę tworzyły trzy grupy postaci: Święta Rodzina, pasterze i trzej królowie. Centralną postacią w *betlejce* było Dzieciątko Jezus leżące w żłóbku na sianie lub słomie. Matkę Bożą przedstawiano najczęściej w sposób hagiograficzny, w pozycji klęczącej, z dłońmi złożonymi do modlitwy. Święty Józef ukazywany był jako stary, zatroskany człowiek, podpierający się laską, czasami z latarnią w ręce. W głębi stajenki, za żłobkiem stały wół i osioł. Inne postaci – pasterze, trzej królowie, zwierzęta były umieszczane na zewnątrz stajenki. Na szczycie szopki w większości wieszano gwiazdę betlejemską. W latach 20. XX stulecia w stajenkach pojawiły się figurki w stylizowanych strojach ludowych np. góralskim, łowickim, krakowskim. *Betlejka* to cała scenografia, nie tylko święta rodzina, trzej królowie, pastuszkowie, owieczki, aniołki, ale także szopka lub grot, drzewka, skały, studnie, łąki, płotki, itp.

Na wystawie *Górnośląskie betlejki* w stajenkach znajdziemy kopie figurek z lat 20.-30. XX wieku, wykonane przez Leona Kampkę, Chorzowianina, emerytowanego elektryka, który przez 27 lat pracował w kopalni i od wielu lat interesował się tradycyjnymi szopkami, budował stajenki i wykonywał formy z plasteliny, modeliny innych tworzyw, z których odlewał kopie przedwojennych figurek bożonarodzeniowych z Górnego Śląska. Każda figurka Leona Kampki jest niepowtarzalna. Stajenki tego artysty znajdują się w zbiorach wielu muzeów śląskich, a także w Bazylice w Piekarach Śląskich.

Najstarsza szopka prezentowana na wystawie datowana jest na XIX wiek i pochodzi z Bieńkowic. Jest to szopka skrzynkowa z pięknymi figurkami wykonanymi z wosku. Obecnie znajduje się ona w zbiorach Pocysterskiego Zespołu Pałacowo-Klasztorne w Rudach.

Oprócz szopek domowych na Górnym Śląsku, w pierwszej połowie XX wieku, żywy był zwyczaj kolędowania z szopką, czyli chodzenia z *betlejką* po domach w okresie od drugiego dnia Świąt Bożego Narodzenia aż do Trzech Króli (6. stycznia). Kolędnicy przedstawiali jasełka z podziałem na role. Teksty najczęściej były oparte na tekstach ze starych pastorałek. Czasami śpiewali tylko kolędy i składali domownikom życzenia.

Gospodarzu, z żoną i z dziatkami

Potrząsajcie kapsą z pieniędzami;

Nie mogę się długo bawić,

Trza nam kolędę odprawić,

Po wsi i wszędzie.

/Juliusz Roger, Pieśni Ludu Polskiego w Górnym Szląsku/

Wystawa *Górnośląskie betlejki* ze zbiorów Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu będzie prezentowana w Muzeum w Raciborzu do 28. Stycznia 2024 roku.